

Kým byl Pavel Wonka, když umíral?

Libuše Rudinská natočila film o Pavlu Wonkovi. A protože v něm zesnulého **politického vězně neportrétuje jako čistého anděla**, vrhli se na ni kritici. Lze to pochopit: v českých dějinách je tak zoufale málo hrdinů, že s každým náznakem statečnosti je třeba zacházet uctivě a opatrně jako s relikvií. Není ale pravda také důležitou hodnotou?

IGOR
LUKEŠ
historik

Rudinská není kněž; je to dokumentaristka. Materiál, s nímž pracuje, nejsou metafyzická dogmata, ale složití lidé, kteří žijí ve složitém světě. Její kritici se mýlí nejen v konkrétnostech, které se týkají „případu Wonka“, ale zejména v tom, že nechápu fluiditu charakteru historických osobností.

K lepšímu pochopení snad pomůže, porovnáme-li Pavla Wonku se třemi jinými – a mnohem známějšími – postavami dějin.

Hrabě, pop a Bolek

Začneme Honorém-Gabrielem Riquetim, hrabětem Mirabeauem. Narodil se ve šlechtické rodině, ale během Francouzské revoluce se stal jedním z jejich nejznámějších řečníků. Jeho kritika aristokratických výsad a oslavy třetího stavu z něj udělaly hned v roce 1789 slavného revolucionáře. Pak se ale stalo něco nečekaného: na jaře příštího roku ho diskrétně požádal rakouský velvyslanec v Paříži, aby se tajně stal „poradcem“ Ludvíka XVI. a jeho manželky, tedy těch, jejichž hlavy revolucionáři brzo useknou. Mirabeau nabídku přijal a hned se k tajné spolupráci též písemně zavázal. Měl totiž dluhy, které vyrovnat bylo pro jeho nové „přátele“ maličkostí...

V lednu 1791 byl Mirabeau zvolen předsedou Národního shromáždění. Když v dubnu nečekaně zemřel, jeho kolegové neměli o jeho tajemném životě ani ponětí, a tak se s ním rozloučili velkoryse. Vypravili mu státní pohřeb, načež ho uložili jako prvního Francouze v Panthéonu. K překvapení všech byly vzápětí v pozůstalosti hrdiny objeveny dokumenty prokazující, že revolucionář Mirabeau byl zároveň agentem monarchistů, od nichž měsíčně pobíral 6000 livrů. V Paříži tou dobou vládl teror, a tak se s ostatky zrádce nikdo nepáral: z Panthéonu je zavezli na hřbitov.

Hůř dopadl další revolucionář, ruský pravoslavný duchovní Georgij Gapon. Když vystudoval seminář, začal se zajímat o vznikající dělnické odbory. Tím na sebe upoutal pozornost carské tajné policie a její agenti jej bez problémů zrekrutovali. Pokrokovému duchovnímu jejich pozornost lichotila a potřeboval peníze.

Gapon se sice tajně policii zavázal, ale přesto jejím agentům rád dokazoval, že není jen jejich pasivním instrumentem. Měl své vlastní plány a jednat s ním nebylo jednoduché. Ukázalo se to, když se v lednu 1905 postavil do čela dělníků během „krvavé neděle“. Masakr zázrakem přežil, z Ruska uprchl a stal se přes noc ikonou všech socialistů v západní Evropě. Mezi jeho obdivovatelé byli Gorkij, Lenin i Clemenceau.

Gaponovi stoupla sláva do hlavy. Po krátké době se vrátil do Ruska a hned se pokusil do řad agentů zrekrutovat další revolucionáře. Už ten první ho ale vydal čestnému soudu, který jej také po krátkém slyšení v únoru 1906 v tajnosti oběsil.

Pak je tu Lech Wałęsa, jeden z nejznámějších Poláků všech dob. Tenhle sympatický chlapík se v létě 1980 postavil před stávkující dělníky v komunistickém Polsku a v několika prostých větách jim řekl: „Zvítězíme!“ Ti „seriózní“ mezi západními strategy Wałęsu a hnutí Solidarita odmítli brát vážně. Sovětský svaz měl přece nukleární zbraně a svými tanky už pár předchozích rebe-

Hrdinové, nebo zrádci? Mirabeau, Pavel Wonka, Georgij Gapon a Lech Wałęsa

FOTO ARCHIV LN, WONKA.WZ.CZ, HISTORIA.WP.PL

lií ve východní Evropě úspěšně rozjezdil na kaši.

V prosinci 1981 na jejich slova skutečně došlo, když komunisté poslali na Poláky armádu a Wałęsu spolu se stovkami dalších zatkli. Neuběhlo ale ani deset let a Solidarita s Wałęsou byli v Polsku u moci, jejich věznitelé v penzi a ze západních pochybovačů byli najednou obdivovatelé. Mnoha komentátorům se zdálo, že Wałęsu seslalo na zem samo nebe, aby tenhle prostý človíček vševládoucím geostrategům ukázal, že pravda může být někdy mocnější než zbraně.

Přesto dnes Wałęsa Poláky rozzlobuje. Ukázalo se totiž, že se v prosinci 1970 upsal polské tajné policii jako agent „Bolek“ – a v téhle kategorii zůstal až do června 1976. Někteří Poláci proto nad Wałęsou zlomili hůl a při zmínce jeho jména si drží nos. Pro zbytek země je naopak jakákoli kritika této ikony protikomunistického odboje tak nepřijatelná, že své oponenty nenávidí víc než ty, kdo Polsku jako sluhové Kremlu dřív vládli.

Tajná služba, která falšuje vlastní archivy, nemůže přežít. Proto o tom, zda Wałęsa podepsal závazek spolupráce s tajnou policií jako „Bolek“, nemůže být pochyb. Ostatně on sám v televizním rozhovoru uznal, že z několika výslechů nedešel zcela čistý, a hned po příchodu k politické moci si potají zařídil nelegální čítku svých krabic v archivech polské bezpečnosti. (Komunisté ale fízlování povýšili na umění a díky duplikátům se mu nepovedlo všechny stopy zahladit.) Tak jako Mirabeau a Gapon byl i Wałęsa jeden čas zároveň na straně odpůrců diktatury, ale i jejím špiclem.

Svatý, nebo zrádce

Hlavní otázka ale stojí, komu Wałęsa skutečně sloužil? Svobodnému Polsku, nebo těm křupanským fízlům, kteří tehdy nezaměstnaného otce velké rodiny během nočního výslechu a pomocí hrozeb dočasně zlomili? Když se sečtou plasy

i minusy jeho života, co je výsledkem – svatý Wałęsa, nebo zrádce? Ani jedno, ani druhé. Byl to normální a zranitelný člověk, který dokázal ve správnou chvíli a v dobré věci inspirovat miliony lidí. Jeho zásluhy o Polsko, svobodu ve východní Evropě a vítězství Západu ve studené válce jsou nezpochybnitelné.

K pochopení snad pomůže, porovnáme-li Pavla Wonku se třemi jinými postavami dějin: hrabětem Mirabeauem, Georgijem Gaponem a Lechem Wałęsou

”

za zrádce ani jedné z obou stran. Věřili, že mají důležité pedagogické poslání. Mirabeau doufal, že se mu podaří opilovat hrot revolučního násilí a najít kompromis mezi revolucí a monarchií. O totéž se snažil Gapon, když se jako agent carské policie pokusil cara poučit o legitimitě požadavků, které vznášeli demonstranti. Wałęsa zase apeloval na stávkující dělníky, aby přijali první – polovičaté – návrhy vlády. K úspěšnému konci generální stávkou v roce 1980 dovedla ve skutečnosti Anna Walentynowiczová a další osobnosti, na které ale dějiny téměř zapomněly. A Wonka? Jeho rozhodnutí kandidovat do Federálního shromáždění nebylo formou prázdného morálního exhibicionismu. Bylo motivováno touhou režim poučit o tom, co a jak dělá špatně, a snahou získat platformu, z níž na Hradě izolovanému Gustávu Husákovi vysvětlí, jaká je v zemi skutečná situace.

Agent jako oběť režimu

Jeden z dobře informovaných kritiků filmu správně připomíná, že Wonka „zemřel v pětáctiletých letech ve vyšetřovací vazbě se záchodovými prkénkem na hlavě, vážil čtyřicet kilogramů a existuje podezření, že byl znásilněn“. Ptá se proto, zda by tohle mohl být konec spolupracovníka StB.

Odpovíme pomocí příkladu. Dmitrij Poljakov (1921–1988) byl generálmajorem sovětské vojenské rozvědky (GRU). Koncem padesátých let nabídl své služby v New Yorku Američanům a zpravodajsky pro ně pracoval jako TOPHAT a BOURBON stěží uvěřitelných čtyřia dvacet let. Podle některých zdrojů v CIA jeho informace zaplnily sedmadvacet spisových krabic. V roce 1980 však Poljakov zmizel. Až později vyšlo najevo, že byl v roce 1986 zatčen a o dva roky později jako zrádce popraven.

Až potud to zní jako banální špionážní příběh. Tenhle je však ve skutečnosti komplikovanější. Nedávno se totiž ukázalo, že Poljakov na začátku a po léta spolu-

práci s Američany pouze předstíral a ve skutečnosti je podle rozkazu svých šéfů v Moskvě dezinformoval. Řečeno zkrátka: jeho úkolem bylo zatahnout CIA do zpravodajské hry. V určitou dobu se ale Poljakov otočil a místo dezinformací začal svým americkým dříve protivníkům, teď přátelům dodávat informace pravdivé. CIA tuhle změnu vůbec nezaaznamenala, zato v Moskvě se o všem po určité době dozvěděli; jak se to stalo, je na román. Pochopili, že jejich člověk, který po léta podváděl Američany, už delší dobu podvádí je samé. Když si to pomoci svých zdrojů ověřili, Poljakova v roce 1988 popravili.

Když se Poljakov chystal v popravci cele zemřít, byl to sovětský rozvědčík, který léta uváděl americkou zpravodajskou komunitu v omyl? Nebo to byl naopak agent CIA, jehož cenné informace pomohly Západu vyhrát studenou válku? Odpověď musí vycházet z toho, že jej k smrti odsoudili v Sovětském svazu.

Totéž platí v případě Wonky. Navzdory závazku spolupráce s StB nakonec statečně zemřel v komunistickém vězení a jako oběť režimu. A stejně jako Mirabeau, Gapon a Wałęsa, i on pomohl víc těm, na jejichž straně se angažoval otevřeně, než zlu, které ho k tajné spolupráci dočasně zlomilo.

Film Libuše Rudinské se dopracovává k realistickému obrazu Pavla Wonky, který sice estébákům podepsal prohlášení o tajné spolupráci, ale pak v jejích kriminále dokázal pro princip nekompromisně zemřít. Vyžadovalo to velkou odvahu a nevím, proč to kritici filmu považují za šlapání po svatých. Wonka sice svým mučitelům cosi podepsal, ale pak dobrovolně skončil na betonové podlaze komunistické cely, která se dosti podobala té, v níž popravili Poljakova.

Autor je profesorem historie a mezinárodních vztahů na Pardee School of Global Studies, Boston University.